

Čeprav ob analizah včasih umanjka kakšna bolj polivalentna interpretacija analiziranega gradiva in kakšen bolj sintetičen sklep, pa je monografija Flavia Bonina *Belo zlato krilatega leva* imenitna, pogumna in izvirna študija s področja gospodarske zgodovine, ki jih v slovenskem prostoru ni prav veliko. Je pomemben prispevek k poznavanju zgodovine slovenskega Primorja in k poznavanju zgodovine Sredozemlja nasploh.

Marko Štuhec

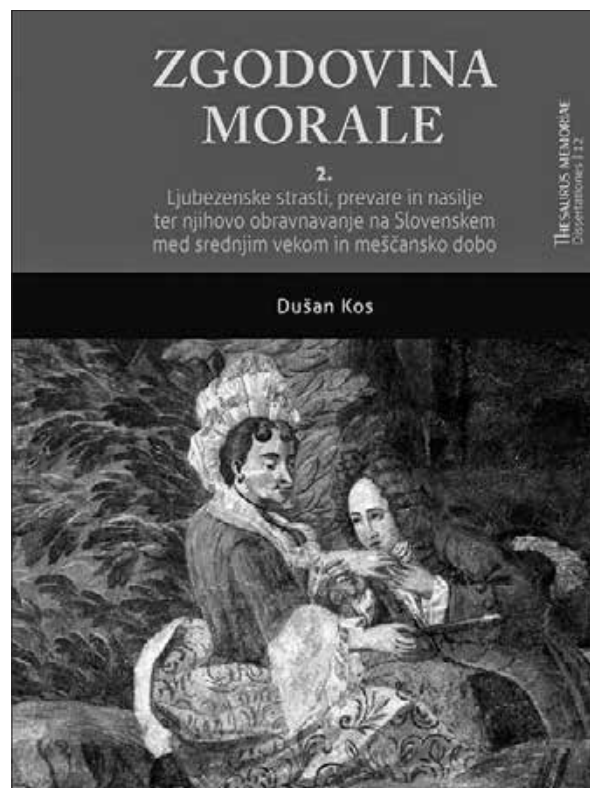
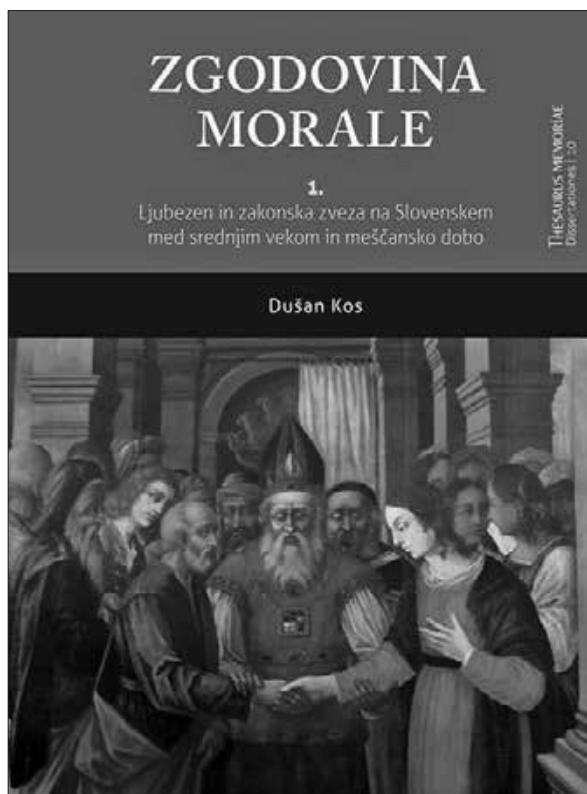

Dušan Kos: Zgodovina morale, 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo. Ljubljana: Založba ZRC, 2015; Zgodovina morale, 2: Ljubezenske strasti, prevare, nasilje in njihovo kaznovanje med srednjim vekom in meščansko dobo. Ljubljana: Založba ZRC, 2016.

Vsebina obeh delov zajetne študije, naslovljene *Zgodovina morale*, v grobem sledi »življenjskemu« ciklu zakona. Prva knjiga se posveča vprašanju sklepanja zakona: od pravnih in kulturnih (ljubezni, dvorjenja, seksualnosti, spolnega zdravja zakoncev, ritualov) do zdravstvene profilakse ter vprašanj težav

pri spolnih odnosih in spočetju. Skladno s pravnimi okviri sklepanja zakona se avtor posveti tudi vprašanju spregledov zakonov, ugrabitvam žena (pogosto domnevnih), ki so v popolnem nasprotju s konsenzualnostjo zakona, in vlogi ženitnih posrednikov. Ne nazadnje analizira tudi medicinske traktate o spolnosti. S pogledom v vsakdan sklepanja zakona se poigrava z vprašanjem, kakšna čustva se lahko razvijejo za družbenimi in kulturnimi konstrukti pričakovanega vedenja mladeničev in mladenk, pozneje pa odraslih oseb. Vsekakor so bile poročne strategije mladeničev in mladenk podvržene strožjemu družbenemu nadzoru kot poroke vdovcev, ne pa tudi vdov. Te so poleg družine pogosto obvladovali družabni kronisti – plemiški vdovci ter »stare« vdove v mestih in na podeželju. Pri analizi konkretnih primerov se avtor nekoliko nezavedno vedno znova sprašuje tudi o razmerju med naravnim in družbenim – torej o vlogi čustev, ki simbolizirajo prepletanje kulturnega in biološkega.

Drugi del študije s podnaslovom *Ljubezenske strasti, prevare in nasilje* se nadaljuje tam, kjer se prvi konča: z življenjem v zakonu, ki so ga lahko zaznamovali problemi dolgoletnega sobivanja, soočanja zakoncev s številnimi ekonomskimi, družbenimi, kulturnimi, osebnostnimi, čustvenimi in zdravstvenimi izzivi ter z vprašanji izničenja ali ekonomske ločitve zakona. Možnost izničenja poroke je bila časovno zelo omejena, tako da je prevaranim zakoncem ostala zgolj možnost ekonomske ločitve zakona, ki je izključevala ponovno poroko. Vse do druge svetovne vojne je tako zakonska zveza ostala uokvirjena v kr-

ščansko pojmovanje zakona kot zakramentalne vezi, kar je pomenilo, da ponovna poroka ni bila mogoča vse do smrti sozakonca. Nekatere večje spremembe prineseta šele pozno 18. in 19. stoletje z versko toleranco in svobodo poročanja. Od takrat je mogoče sklepati tudi zakone med »pripadniki« različnih religij. Tako so prostor, ki ga je zakonodaja s tem vzpostavila, lahko izkoristili tisti, ki so želeli ponovno poroko s spremembo vere. A ne toleranca ne svoboda poročanja nista bili absolutni, kar kažejo razmere na Kranjskem. Obenem se v 19. stoletju med nekristjani tudi v Avstrijski in pozneje Avstro-Ogrski monarhiji pojavijo civilni zakoni.

Institucija zakona je različnim skupinam prebivalstva ponujala funkcijo reda in varstva, hkrati pa je nadzorovala spolnost samskih in regulirala rodnostne prakse ter tako omogočala demografsko stabilnost. Prav zato ji je pripisana ena od osrednjih družbenih vlog. Glede tega, kdaj in v kakšnih okoliščinah se v ideologiji uveljavi družina kot osrednja institucija družbe, so si splošni pregledi enotni – z reformacijo in katoliško protireformacijo s tridentinskim koncilom. Praksa sicer opozarja na veliko bolj kompleksno realnost, na kar opozarjajo tudi številni primeri v tej knjigi.

Ce presežemo funkcionalni vidik in se osredotočimo na moralni vidik družine, tisti, ki ga je avtor poudaril v naslovu knjige, je bilo v zakonu morali odmerjeno posebno mesto. Krščanstvo ga je uvrstilo med temeljne moralne postulate. Ti pa so se odnosa v družini dotaknili na dveh področjih: v odnosu med zakonci ter odnosu med starši in otroki. Po drugi strani je družina kljub številnim niansam vedno pomenila skupnost, v kateri je posameznik iskal intimna čustva, v kakršnikoli obliki so se že odražala v različnih zgodovinskih obdobjih. Znotraj družine je sicer okoliščinam primerno iskal ekonomsko (kot zakonec) ter nasploh vsakršno varnost, solidarnost in pomoč v stiski. Življenjski cikel »družine« je bil vpet v celo paleto čustev, na katera avtor opozarja skozi posamezne življenjske oziroma zakonske zgodbe. Zgodovina družine pa ni samo zgodovina morale, ampak tudi družbenih konstrukcij in vzorcev delovanja posameznega spola v določeni družbeni skupini. Ker je krščanstvo že zelo zgodaj kot temelj zakramentalnosti zakona uveljavilo konsenzualnost, torej svobodni pristanek obeh bodočih zakoncev, je avtor v prvem delu knjige precej pozornosti namenil imaginarijem in reprezentacijam ljubezni; načine čustvovanja pa išče tudi skozi naključne okoliščine primerov, ki so se znašli v presoji (npr. dispenze) ali pred škofjskim sodiščem.

Zakramentalna vsebina zakonske zveze je trčila ob drugo, enako pomembno funkcijo sklepanja zakonske zveze: utrjevanje rodbinskih, ekonomskih in političnih povezav, a ne nazadnje tudi na ekonomsko stabilnost, ki jo je zakon prinašal zakoncema. Ne smemo zanemariti, da je bila »politika porok«

ena od političnih in diplomatskih odlik habsburškega dvora, privilegiranega prostora, po katerem se je zgledovalo vse plemstvo. Nad primarno ekonomskimi segmenti zakona je primat dobila država. Cerkev je ohranjala monopol nad zakramentom poroke, ki ga je dokončno vzpostavila v 12. stoletju z lateranskim koncilom, vključno z duhovnimi in ritualnimi elementi ter nerazvezljivostjo zakonske zveze v skladu z novozaveznimi moralno-etičnimi postulati. Od gospodarja gorske kmetije do plemiča – za vse je bila poroka pomemben element v življenjskem ciklu, in sicer zaradi ohranjanja ekonomske in družbene moči rodbine oziroma družbenega vzpona. Veljavnost zakonske zveze je temeljila na dveh predpostavkah: na konsenzu in konzumaciji (terminološko opredeljeni kot zakonski dolg). Neizpolnjevanje zakonskega dolga kot glavna ovira prokreacije je ženi onemogočalo materinstvo, ki je bilo osrednji element družbene konstrukcije ženskosti. V te kulturne, religiozne, družbene, ekonomske in politične okoliščine je avtor umestil številne osebne zgodbe, ki razkrivajo številne podobe ljubezni, zakonskega življenja in težav, ki so plod tako premišljenih strategij kot naključnih taktik akterjev in njihovih družin. Prakse posameznika sta do določene mere določala in omejevala najprej njegov družbeni stan in spol, nato pa tudi njegova starost ter družina in njeni konflikti. Na tem mestu ne bomo začeli z »ljubezensko« zgodbo, ki predstavlja rdečo nit prve knjige, in družbeno skupino, o kateri zaradi številnih sodnih in osebnih virov izvemo največ, s plemstvom torej, ampak s kratko zgodbo Filipa Kalana in Ane Šubic, otrok očitno uglednih in vplivnih županov loškega gospostva sredi 17. stoletja. Jasno nasprotovanje vplivnih podeželskih družin je bilo verjetno posledica konfliktov, v katere so bili vpleteni njuni starši. Da bi preprečili poroko, so ju zaradi domnevne Anine ugrabitve za kratek čas zaprli v ječo, a sta mladenka in mladenič s pomočjo posrednikov slednjič le pomirila strasti družin in skupnosti ter dosegla poroko. Drugače je bilo v zakonski zgodbi, že omenjeni rdeči niti prve knjige. Nepolnoletna Marija Kajetana grofica Barbo-Waxenstein je bila seveda odvisna od volje svojega očeta, ki je imel poroke svojih otrok za pomembne, saj se je zapletel v hud spor s svojim »svobodnjaško« zaljubljenim sinom, ki je mimo očetove volje izbral sicer premožno izvoljenko, a ne iz tako vplivne družine, da bi bila pogodu očetu. Dednost privilegijev, časti, družbenega položaja in premoženja je bila osrednji element družbenega položaja plemstva. Plemstvo je bilo namreč utemeljeno na družinski tradiciji (pogosto olepšani) in krvi. Po drugi strani pa je manj uglednemu ženinu poroka ponujala možnost hitrejšega družbenega vzpona, kar se še posebej pokaže v 18. stoletju, ko se delež porok med po statusu neenakima zakoncema bistveno poveča. Del razlogov gre iskati v monarhovi politiki pri podeljevanju plemiških nazivov uradnikom in vojakom. Od srednjeveških in novoveških teoretičnih

podlag prek primerov iz vsakdanjega življenja avtor prehaja v družbene spremembe 19. stoletja, ki uvajajo nove ideje in norme čustvovanja, a tako kot stoletja pred tem določajo, katerim družbenim slojem in kateremu spolu pritičejo določene oblike čustvovanja.

Zajeten del študije zavzemajo teoretični vidiki: sklepanje zakona, medicinski in filozofski traktati o zakonu, medosebni odnosi in spolnost, konstrukcije spolov in oblike »družabnosti«. Avtor predstavlja paletu reprezentacij in praks – od srednjeveškega ideala dvorjenja do meščanskega ideala svobodne izbire. Druga knjiga se začne s posebej obsežnim pregledom virov in kazenske zakonodaje. Avtor opozori na pereče pomanjkanje gradiva, ki onemogoča jasnejše zaznavanje morebitnih strukturnih sprememb in določanje pogostejših praks. Strinjati se moramo s tem, da je poznavanje virov ter upravnih in oblastnih struktur pomembno in da je treba tudi temu segmentu posvetiti pozornost. Pričakovana je avtorjeva ugotovitev o neskladju med normo in prakso, saj je slednja vedno rezultat konsenza med pritiski od zgoraj in motivi od spodaj ter ne nazadnje rezultat vsakokratnih ekonomskih in splošnih družbenih okoliščin, družbenega položaja posameznikov, ki so bili vpleteni vanje, ter vej in stopenj oblasti, ki so bile zadolžene za nadzor. Te so skladno s pravnimi, religioznimi in družbenimi teorijami – sklicujoč se na moralo – skrbale za nadzor nad nasiljem med zakoncema, medgeneracijskim nasiljem, neposrednim (javnim) spolnim nasiljem ter drugimi družinskimi in spolnimi odkloni.

Avtor s privilegiranimi viri ugotavlja, da so na vedno večjo konfliktnost zakona vplivali številni drugi dejavniki. Konflikte so lahko brez drugih vplivov povzročali že člani razširjene družine, vključno z avtoritativnimi predstavniki tretje generacije, sorodniki, vdovami ali motečimi služabniki oziroma služabnicami, med katerimi so bile tudi mlade, saj je narava dela zahtevala, da so gospodinjstva zaposlovala sicer manj izkušene, a telesno močne služkinje. Te so bile pogosto žrtve svoje poklicne in vsakršne podrejenosti ter bližnje delodajalčevi družini. Kazenski spisi razkrivajo zapletena razmerja konfliktov in nasilja v družini, ki pogosto izhajajo iz značajskih lastnosti zakoncev, njihovega odraščanja oziroma staranja ter vpetosti družine ali posameznika v družbeno skupino (tako v kulturni svet plemstva kot podeželske skupnosti). Prisotnost alkohola, ekonomske okoliščine, družinske stiske, pa tudi priložnosti – kot je bila nastanitev vojakov –, moralne omejitve ali njihovo popuščanje in biološke potrebe so ob neločljivosti zakona lahko vodili v hude konflikte. In čeprav je prva asociacija modernega, a tudi historičnega posameznika ob pojmu družinskih konfliktov pogosto povezana z vedno bolj nevzdržnim skupnim življenjem, je mogoče najti izjeme. Dolga »zgodovina« zakonskega življenja je zaradi drugih ugodnosti zakonske zveze pozabila na burna obdobja, kot kaže ljubeči možev

epitaf ženi (Mariji Ceciliji Taufferer), ki je imela sredi 18. stoletja v Ljubljani precej burno ljubezensko življenje in se je zapletla v tako hude afere, da so jo po porodu otroka pred jeznim možem iz plemiške družine Taufferer ščitili celo ljubimčevi sorodniki. Moževo jezo je v tem primeru potešila želja po ženini doti ali vzajemnost, ki sta jo lahko zakonca razvila ob poznejši skrbi drug za drugega, element, ki je lahko sestavni del ljubezni, vsekakor pa del življenja, zlasti v zrelejšem obdobju.

Ob vsem zapisanem o zgodovini morale in vlogi družine v njej je treba opozoriti, da je bila zakonska zveza v predmodernej, predindustrijski družbi privilegij. Rodbina in njeno premoženje sta prinašala toliko ugleda, da so se v kmečkih družinah za čast in ugled moževe rodbine pogosto še bolj kot nosilci časti borile njihove žene. Dota je bila za družino velik izdelek, a tu so bile plemiške družine na slabšem kot meščanske ali podeželske, kjer so dekleta včasih že v mladosti »oddali« za dekle. Zaradi opaznega deleža samskih ljudi živi tudi trg vedno bolj rigorozno prepovedane spolnosti. Veliko pove dejstvo, da je bila prostitucija v visokem srednjem veku dovoljena samo v Trstu, a še tam so jo v burnem obdobju protireformacije in številnih kriz prepovedali. Ko je sodišče preiskovalo zločine, ponavljajoče se tatvine Mihaela Koširja iz loškega gospostva, so kot dokaz njegove splošne nemoralnosti zapisali, da je celo prodajal spolne usluge svoje žene: »Khteri oče per mie hishy kurbati, ta more wogatusa vinu daty!« Pa tudi primeri kurtizan, ki so jih uspešno in neuspešno spreobračali ljubljanski jezuiti, so bili del vsakdana. Posilstva se za razliko od natančnih prepovedi v kazenskem pravu pričakovano komaj kdaj najdejo v sodni praksi.

Študija temelji na raznovrstnem arhivskem gradivu. Nastajalo je v okviru delovanja različnih instanc, ki so bodisi žugale in kaznovale bodisi le opazovale družbeno stvarnost, kot je počel mož popularne organizatorke družabnih dogodkov v Ljubljani, človek, ki se je v določenih življenjskih okoliščinah sicer izogibal družbeni sceni, a je bil vanjo še kako vključen kot ženitni posrednik, varuh časti vpletenih ali zgolj moralna avtoriteta – s stališča zgodovinarja pa tisti, ki je zapustil zares obsežen pogled in pregled nad plemiškim vsakdanom sredi 18. stoletja. Njegove zgodbe je mogoče najti pri številnih raziskovalnih vprašanjih. A kljub tako »razkošnemu« viru je avtor v raziskavo ambiciozno zajel vse družbene sloje, četudi so nekateri (višji) o svojih zakonskih intrigah, seksualnih popotovanjih in eksperimentih, konfliktih ter ekonomskem, družbenem, kulturnem in političnem ozadju pustili bistveno več pričevanj kot večinski del prebivalstva, ki je živel na podeželju pod jurisdikcijo bolj ali manj učinkovitih patrimonialnih sodišč. Bolj podučen bralec bo to v knjigi zaznal. Patrimonialna sodišča, v 19. stoletju nekoliko preurejena, so za večinsko kmečko podložniško prebivalstvo ostajala pristojna še v času, ki ga avtor označi za enega bistvenih

pravno-upravnih in kulturnih mejnikov. Gre za čas reform Marije Terezije in – v precej bolj zgoščeni in hitri obliki – Jožefa II.

Zgodovina morale, za katero se skrivajo tudi številni elementi zgodovine seksualnosti, je obsežen prispevek slovenske historiografije k tej vedno intrigantni temi. Dotika se seksualnosti kot ločene sfere v življenju ter sledi osnovni Foucaultovi ideji, da je zahodna družba od 17. stoletja naprej tlačila ideje o seksualnosti, po drugi strani pa je v določenih sferah celo spodbujala natančne ideje in refleksije o spolnosti. Določene prakse – baročno diskretno zakrivanje golote – je odraz spremenjene senzibilnosti določenih družbenih skupin in se odraža predvsem v njihovi obravnavi »Drugega«, ki pogosto sloni na tipiziranih podobah in se ponekod približuje stigmatizaciji. »Drugi« pa je prebivalec podeželja in nepismen ali predstavnik nasprotnega spola. Njegove prakse so ovite v tipizirane predstave »prvega«, tistega, ki je znal pisati. Zakonsko življenje je bilo kompleksno, in četudi je obstajala dominantna ideologija, ki je vključevala tudi imaginarij patriarhalne družine, je klonila pred vsakdanjim življenjem, prav tako pa družbene vloge spolov v njej. Tako je lahko zadnja potomka rodbine Cankar Katarina, por. Natrej, priženjenega in očitno neplodnega moža prisilila, da je sprejel njen način reševanja nadaljevanja rodbine. Že na galantni sceni, torej med plemstvom, so dominantne odnose rahljale številne okoliščine.

Sodni spisi različnih sodišč in stopenj, poleg Raigersfeldovih osebnih zapiskov glavni avtorjev vir,

kljub varajoči lahкости zapisanih informacij (tudi v Koširjevem primeru) predstavljajo metodološko in interpretacijsko zapleten vstop v raziskovalcem tuje mentalitetne svetove akterjev in njihovih sodnikov, ki jih ni mogoče niti povsem predvideti niti razvozlati, četudi je raziskovalec »oborožen« s poznavanjem znanstvene literature na eni strani ter teoretičnih, pravnih in drugih tekstov, pa tudi tipičnih imaginarijev na drugi. V tem odnosu raziskovalec ne sme prevzeti vloge preiskovalca. V zapisanem ne bo našel samo ene sodne resnice, na podlagi zapsanega ne more razsojati, kdo je imel na sodišču bolj prav in kdo je uspešneje prikrival ali olepšal potek dogodkov. S pomočjo okoliščin in rekonstrukcije kontekstov raziskovalec ustvari interpretacijo, ki pa ni nujno edina mogoča.

Obsežna znanstvena monografija odličnega poznavalca zgodovine srednjega in novega veka temelji na ambiciozno zastavljenih ciljih, ki jim sledi izčrpna analiza obsežnega in raznovrstnega gradiva upravne, sodne in cerkvene provenience, literature in etnološkega gradiva ter antropološko-kulturna analiza upodablajoče umetnosti. Obvladovanje tako kompleksne tematike pri tako različnih izkušnjah vsakdana je odlika samo dobrih poznavalcev zgodovinskih struktur in praks ter predpogoj, da se sploh lahko lotimo prikaza zgodovine vsakdana na Slovenskem v srednjem in zgodnjem novem veku.

Dragica Čeč